

Sözlüksel Alan Teorisi ve Çeviri

Sueda Özbent, İstanbul

Öz

Çeviri yaparken her iki dile, kültüre yeterince hâkim olmamak bir dizi çeviri hatalarına yol açabilir. Bu noktada kaynak ve erek dilde yeterli kelime hazinesine sahip olmanın yanı sıra kelimelerin kullanım alanlarını, kurallarını, edim bilimsel etkilerini, sözdizimsel kuralları vs. de iyi bilmek gerekir. Humboldt ve Saussure'un dil hakkındaki düşüncelerinden etkilenen Trier'in ortaya attığı *sözlüksel alan teorisinin* metin anlama ve anlatma edinci kapsamında etkilerinin neler olabileceği ve çeviribilimin *sözlüksel alan teorisinden* nasıl yararlanabileceği konusu irdelenmeye çalışılacaktır.

Trier'e (1973:5) göre bir sözcüğün anlaşılabilmesi için, sözlüksel alanın tamamının bilinmesi gerekir ve ancak sözlüksel alana hâkim isek o sözcüğü doğru anlayabiliriz. *Anlam* sadece ve sadece sözlüksel alan sayesinde vardır. Sözlüksel alan yoksa anlam da yoktur. Anlatılmak istenen düşünceye veya olguya dair bir kelimenin belli bir dilde bulunmaması bu düşüncenin veya olgunun o dilde olmadığı anlamına gelmez. Hayata dair genel kültür bilgimize ve tecrübelerimize dayanarak bu yeni kavramı anlayabiliriz.

Anahtar Sözcükler: Sözlüksel alan, çeviri, benzerlik, aykırılık ve dizimsel temas.

Abstract

Lexical Field Theory and Translation

When translating from one language to another, lack of good command of some skills in both the source and the target languages culturally may lead to a set of translation errors. It is essential that one should not only possess some vocabulary skills in both languages, but also know about the pragmatic rules that govern the language in the appropriate selection and combination of single words into sentences. The article seeks to examine; the possible effects of "lexical field theory" introduced by Trier, who had been inspired by the suggestions of Humboldt and Saussure for language, on developing text comprehension skills and narrative competence; and how the theory can be of any use in translation studies.

According to Trier (1931), one can only acquire the meaning of a word through its relationships to other words within the same word-field. Meaning does not exist without the word-field. Lack of a concrete word relating to the thought to be described does not imply the nonexistence of that thought in the language. Based on experience and cultural knowledge, we can interpret this concept.

Keywords: Lexical Field, Translation, Similarity, Contrast, Contiguity.

Giriş

Çeviri eylemi süresince çevirmenin vermesi gereken, ortaya çıkacak olan ürünü etkileyen önemli kararlar vardır. Çeviri edinci sayesinde çevirmen görevini layıkıyla yerine getirmeye çalışır. Best'e (2002: 215) göre çeviri edinci yazılı veya sözlü çeviri yapan kişinin öncelikle genel bilgiye, her iki dilde metin edincine (metin anlama ve üretme), dilsel bilgilere, kültür bilgisine, gerekli alan bilgisine ve araştırma yapabilme edincine sahip olmalıdır. Özbent'in vurguladığı gibi "Genel bilgi gerektiği ölçüde alan bilgisi ile zenginleştirilerek her iki kültürde sahip olunan bilgi ve iki dilin dilsel bilgileri ile etkileşime girer ve bir sentez oluşturur. Çevirmen bütün bu bilgileri ilişkilendirme ve

gerektiğinde araştırma yapabilme edincine sahip olmalıdır.” (2011: 404) Her çevirmenin onu hata yapmaktan koruyacak ve araştırmaya sevk edecek hassasiyeti edinmesi şarttır. Gerçek şudur ki, kişi sadece anladığı kadarını anlatabilir. Ancak çevirmenin kaynak metni anlaması, onu doğru aktaracağına garantisi değildir. Bazen kaynak dilde okuduğumuzu anladığımız halde tam olarak anlatamayabiliriz. Bunun çok çeşitli sebepleri vardır. Çeviri yaparken her iki dile, kültüre yeterince hâkim olmamak bir dizi çeviri hatalarına yol açabilir. Kelime hazinemiz yetersiz kaldığında çoğu zaman sözlükler de yeterli olamamaktadır. Bu noktada kaynak ve erek dilde yeterli kelime hazinesine sahip olmanın yanı sıra kelimelerin kullanım alanlarını, kurallarını, edim bilimsel etkilerini, sözdizimsel kuralları vs. de iyi bilmek gerekir. Bu çalışmada *sözlüksel alan teorisinin* metin anlama ve anlatma edinci kapsamında etkilerinin neler olabileceği ve çeviribilimin *sözlüksel alan teorisinden* nasıl yaralanabileceği konusu irdelenmeye çalışılacaktır.

Sözlüksel Alan Teorisi

Alman dilbilimci Jost Trier 1931’de yayınladığı „*Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes*“ adlı çalışmasıyla, Humboldt ve Saussure’ün dil hakkındaki görüşlerinden yola çıkarak; kelime hazinesinin edinimi ve bilişsel süreç hakkında fikir yürütmüştür. Wilhelm von Humboldt’a göre dil iletişim ve düşünme aracıdır, ürün (*ergon*) değil, etkinliktir (*energia*). Bu bakış açısı dilin bir iç sistemi olduğuna ve kelime hazinesinin de bunun bir parçası olduğuna işaret eder. Humboldt’a göre bütün dillerin temel ayırt edici özelliği sınıflandırma sistemleridir. Trier’e göre her dil var olan gerçekliği kendince sınıflandırır ve böylece kendine has bakış açısını ve anlam dünyasını oluşturur (1973: 6). Ferdinand de Saussure’ün *langue (dil)*, *parole (konuşma, söz)* ve *langage (dil yetisi)* ayrımı dilbilime eşşüremlili ve artsüremlili yaklaşımını getirmiştir. Dilin anlam ve iç sistemiyle ilgilenen Trier çalışmalarında eşşüremlili yöntemi benimser.

Her ne kadar 1924’de Günther Ipsen fizik alanında yaygınlaşan “*alan teorisinden*” etkilenecek “*dilsel alan*” kavramını ortaya atmış olsa da (Porzig 1973: 79), daha sonra A. Jolles (1973:106-115) ve W. Porzig (1073: 79-103) tarafından kullanılmış olan kavram, J. Trier sayesinde tanınmıştır. “*Über Wort- und Begriffsfelder*” (1931) adlı çalışmada Trier sözlüksel alan teorisini detaylandırmıştır. Trier’in *dil*, dolayısıyla *sözlüksel alan* anlayışı Weisgerber’in bakış açısı ile örtüşür. Weisgerber dış dünyadaki gerçeklik ve insan arasında var olan, insanın iç ve dış dünyası arasındaki bağlantıyı sağlayan bir çeşit *ara dünya* olduğunu söyler (Weisgerber 1953: 48-132). Bu *ara dünya* nedeniyle değişik toplumlar ve diller gerçeği farklı yorumlar ve tabir ederler. Bir sözcük ait olduğu sözlüksel alan içerisinde anlamlıdır. Sözcüksel alan olmadan bir sözcüğün anlamından bahsetmek mümkün değildir. Trier *sözlüksel alan teorisini* bir dilin kelime hazinesindeki anlamsal bağları açıklamak amacıyla geliştirmiştir; “Sözcüklerin tek tek telaffuz edilmesi gerçeğinin aksine, hiçbir sözcük insanların bilincinde bağımsız olarak yer almaz”, der (Trier 1973: 1). Kıran’ın da ifade ettiği gibi “Aynı izlek ya da aynı kavram etrafında öbeklenebilen sözcükler bütününe oluşturduğu yapısal düzene *sözlüksel alan* denir. Başka bir deyişle, aynı kavramı sunmak ya da geliştirmek, gerçeğin aynı alanını betimlemek, aynı düşünceyi ifade etmek için kullanılan sözcüklerin tümünün oluşturduğu yapısal düzene verilen addır” (2010: 255). Trier’e (1973:1-2) göre bir sözcüğün anlaşılabilmesi için, sözlüksel alanın tamamının bilinmesi gerekir ve ancak sözlüksel alana hâkim isek o sözcüğü doğru

anlayabiliriz. *Anlam* sadece ve sadece sözlüksel alan sayesinde vardır. Sözlüksel alan yoksa anlam da yoktur. “Telafuz edilen sözcük, sözlüksel alandaki diğer sözcüklerden ayrılır, fakat belli bir noktada alanı teşkil eden sözcüklerden biridir ve alanla bütünleşir. O sözcükle anlatılmak isteneni tam olarak belirleyen de, onu diğerlerinden ayıran, fakat yine de dilsel gösterge örtüsünün oluşturduğu eksiksiz bütün içerisine yerleşebilmesidir. Bir alandaki sözcükler birbirleriyle ilişkilidirler” (Trier 1931: 2). Trier sözcüklerin etimolojisini göz ardı ettiği için eleştirilere maruz kalmıştır.

Anlatılmak istenen düşünceye veya olguya dair bir kelimenin belli bir dilde bulunmaması bu düşüncenin veya olgunun o dilde olmadığı anlamına gelmez. Hayata dair genel kültür bilgimize ve tecrübelerimize dayanarak bu yeni kavramı anlayabiliriz. Saussure’n *valeur* (*değer*) kavramı bu gerçek ile ilintilidir. Trier bu düşünceden yola çıkarak *gösterge* olarak sözcüklerin sadece *gösterilen* (düşünce/içerik) ve *gösteren* (ses/yazı) ilişkisinden ibaret olmadığını söyler (1973: 4-5). Dil sistemi içerisinde sözcükler birbirleriyle ilişkilendirildiklerinde aralarında belli bağlantılar olduğu görülmektedir. Bir sözcük dil sistemi içerisinde ait olduğu sözlüksel alandaki diğer sözcükler ile kıyaslandığında sistem içerisindeki gerçek yeri ortaya çıkar. Saussure’ün *valeur* ile ifade ettiği durum budur. Sözcüklerin anlamları onların *değerleri* ile ilgilidir. Böylece dil sistemi içerisinde sözcükler karşılıklı etkileşim içerisinde ve birbirlerinin anlam sınırlarını belirlerler. Bir sözlüksel alana yeni bir sözcük eklendiğinde, o alandaki diğer sözcüklerin *değeri* ve anlamları da etkilenir. İngilizcedeki *mutton* kelimesi, Fransızca *mouton* (*koyun*) kelimesinden gelmektedir. Bu kelimeler ilk bakışta eşdeğer gibi görünmelerine rağmen İngilizcenin sisteminde *mutton*, *sheep* ile yan yana (*karşılık ilişkisi*) kullanıldığından *valeur*’ü değiştirerek “koyun eti” anlamında kullanılmaktadır. Benzer bir durum İngilizce *heaven* (*cennet*) ve *sky* (*gökyüzü*) kelimelerinin Almancada sadece *Himmel* ile ifade edilmesi olarak karşımıza çıkar. Farklı dillerde farklı kavramlar olduğu için, sözlüksel alan sadece tanımlandığı dil içerisinde geçerlidir ve evrensel olamaz. Trier’e göre sözlüksel alan *langue* içerisinde geçerlidir ve sözlüksel alan sözcüklerin *gösteren* kısmı ile ilgilidir (1973: 11-12). Bugünkü bakış açısına göre *sözlüksel alan* kavramı hem *göstereni* hem de *gösterileni* kapsamaktadır.

Eşanlamlı görünen kelimeler dahi anlamsal olarak tam örtüşmezler ve her bağlamda birbirlerinin yerine kullanılamazlar ve hatta bu nedenle sistem içerisinde gereklidirler. Örneğin ak ve beyaz, kara ve siyah gibi kelimeler eşanlamlı gibi görünseler dahi, kullanım alanlarına baktığımızda her zaman birbirlerinin yerini alamadıklarını görürüz: Ak akçe, alın akı, süttten çıkmış ak kaşık... / kara gözlüm, kara elmas, kara gün, yüz karası, kara baht... gibi. Sözlüksel alandaki sözcükler kısmen eşanlamlıdır.

Trier teorisini açıklamak için beş dereceden oluşan not cetveli örneğini kullanır. Bu örnek her ne kadar matematiksel alandan seçilmiş olsa da Trier’e göre “mangelhaft (zayıf)” notunun sözcük anlamı değil, sistem içerisindeki anlamı önemlidir (1973: 7). “Mangelhaft” sözcük anlamıyla; yetersiz, kusurlu, eksik, hatalı, defolu, zayıf... gibi anlamlara gelmektedir. Bu notun doğru değerlendirilebilmesi için, beşli derecelendirmeye ait olduğunun bilinmesi de önemlidir. Zira aşağıdaki farklı derecelendirmelerde not aynı şekilde ifade edilse bile, anlamının aynı olmadığı görülmektedir. Aşağıdaki gibi beşli sistemde “mangelhaft” en zayıf not iken, altılı sistemde en zayıf not değildir. “Genügend”, “ausreichend” ve befriedigend” notları da

değerlendirildiğinde, farklı sistemlerde değerlerinin aynı olmadığı açıktır. Sözlüksel alandaki değişiklik tüm alanın etkilenmesine yol açmaktadır. Türkiye’de yürürlükte olan notlandırma 100 puan üzerinden hesaplanmaktadır (85-100 pekiyi, 70-84 iyi, 55-69 orta, 45-54 geçer, 0-44 başarısız). Günümüzde Almanya’da altılı derecelendirme sistemi uygulanmaktadır:

1-4	sehr gut (pekiyi)	gut (iyi)	genügend (orta)	ungenügend (zayıf)		
1-5	sehr gut (pekiyi)	gut (iyi)	genügend (orta)	ausreichend (geçer)	mangelhaft (zayıf)	
1-6	sehr gut	gut	befriedigend	ausreichend	mangelhaft	ungenügend

Tablo 1: Weisgerber (1953: 90)’den uyarlanmıştır.

Trier “tek bir sözcük bana hiçbir şey söylemez, ait olduğu sözlüksel alanın yapısı önemlidir”, der (1973: 7). Sözlüksel alana yeni bir sözcük eklendiğinde alandaki diğer sözcüklerin değerleri değişir. Kandler (1973: 357-360) sözcüklerin sadece bir bütünün parçası olmadıklarını, sözlüksel alanın yapısı bilinmeden de anlamlı olduklarını savunur. Babasından öğrendiği “Schlüsselbart” (anahtar dişi) sözcüğünü anahtar ile ilgili sözlüksel alanı bilmediği halde anlayıp öğrenebildiğini söylemektedir. Hatta beşli derecelendirmede zayıf olan iki not (geçer ve zayıf) birleştirildiğinde bundan diğer notların (pekiyi, iyi, orta) etkilenmeyeceğini savunmaktadır. Oysaki 100 puan üzerinden yapılan hesaplamada puan aralıklarının değişmesi kaçınılmazdır. Bu durum notların içeriğini etkileyecektir. Betz (1953) ve Gabka (1967) notlandırma örneğini dilsel bir gerçekliği yansıtmadığı ve insanlar tarafından oluşturulmuş, farklı ülkelerde ve kültürlerde az çok farklılık gösteren bir ölçek olmasından dolayı eleştirmektedirler.

Sözcüklerin karşılıklı etkileşim içerisinde oldukları prensibi yan yana kullanımları için geçerlidir. Kandler bunun yanı sıra dilde hiyerarşik (altanlam ve üstanlam) ilişkilerin de olduğuna dikkat çeker (Kandler 1973: 357). Sözlüksel alan yabancı dil edinimi açısından değerlendirildiğinde dili oluşturan sistemlerden biri olarak karşımıza çıkar. Anadilde dikkatimizi çekmeyen ve bize zorluk çıkarmayan sözcükler arası karşılıklı bağımlılık, öğrenilen dili mükemmel kullanabilmek için öğrenilmesi kaçınılmaz yapılardandır. Sözcükler *benzerlik (Similarität)* ve *aykırılık (Kontrast)* açısından karşılıklı olarak etkileşimde bulunarak, sistem içerisindeki konumlarını karşılıklı olarak belirlerken *dizimsel bağıntı* içerisinde dirler. *Benzerlik* sözcükleri belli özellik veya özellikler bakımından birbirine bağlar, *aykırılık* ise onlara bağımsızlığı verirken aynı zamanda sistem içerisinde birbirlerine olan sınırlarını belirler. Coseriu (1970: 111) ve Kalverkämper (1980: 424) sözlüksel alanı belirlerken *dizisel bağıntıyı* esas almaktadırlar. Saussure bu bağıntıya *çağrışımsal bağıntı* adını vermiştir (Vardar 1980: 49). Gerçekten de dilsel bağıntılar incelendiğinde not cetvelinde olduğu gibi sözcüklerin anlam sınırlarını kesin bir şekilde belirlemek mümkün değildir. Daha çok iç içe geçmiş anlam ağları ve çağrışımlar söz konusudur. Bir sözlüksel alanda yer alan kelimeler birden fazla temel anlamsal özellikte birleşmek zorundadırlar. Örneğin “sular” sözlüksel alanını “akarsular” (nehir, ırmak, dere, çay) ve “durgun sular” (deniz, göl, gölet, su birikintisi, havza) olarak ayırabiliriz.

Metot

70li yıllardan itibaren sözlüksel alan teorisinde zihinsel/psikolojik (Saussure 1916, Bally 1940) ve yapısal (Coseriu 1970, Geckeler 1971) yaklaşımlar gündeme gelmiştir. Aralarındaki temel fark çağrışımlara ne kadar güvenilebileceği hakkındadır. Bu tartışmaların ayrıntılarına çalışmanın kapsamını aşması nedeniyle girilmeyecektir. Temelde *benzerlik (Similarität)*, *aykırılık (Kontrast)* ve *dizimsel temas (Kontiguität)* dilbilimsel açıdan benimsenmiş yaklaşımlardır. Çözümleme için öncelikle bir üstsözlükbirim seçilir. Bu seçim isteğe bağlı olduğundan yapılan çalışmaların tüm sözlüksel alanları kapsamı mümkün değildir. Eşanlımlılar ve karşıt anlamlılar sözlükleri de kullanılarak incelenen sözlüksel alana ait kavramlar tespit edilir. Bu iş için metin taramaları da yapılabilir. Birden fazla temel anlamsal özellikte birleşen sözcükler arasındaki hiyerarşik ilişkiler göz önünde bulundurularak alan içerisindeki organizasyonları tespit edilir (bak. şekil 2). Alanı oluşturan sözcüklerin ortak özelliklerine göre anlambirimcikler tanımlanır ve bileşen çözümlemesi yapılır. Yukarıda verilen “sular” üstsözlükbirimini oluşturan göstergelerin sözlüksel alan çözümlemesini aşağıdaki gibi göstermek mümkündür:

Üstsözlükbirim: “sular”

anlam birimcikler		dil göstergeleri									
		akar	durgun	tabii	yapay	çok büyük	büyük	küçük	çok küçük	yatakta	düz alanda
der Strom	nehir	+	-	+	-	+	-	-	-	+	-
der Fluss	ırmak	+	-	+	-	-	+	-	-	+	-
der Bach	dere	+	-	+	-	-	-	+	-	+	-
das Rinnsal	çay	+	-	+	-	-	-	-	+	+	-
der Kanal	kanal	+	-	-	+	-	-	-	-	+	-
das Meer	deniz	-	+	+	-	+	-	-	-	-	+
der See	göl	-	+	+	-	-	+	-	-	-	+
der Teich	gölet	-	+	-	+	-	-	-	-	-	+
der Tümpel	su birikintisi	-	+	+	-	-	-	+	-	-	+
die Pfütze	pis su birikintisi	-	+	+	-	-	-	-	+	-	+
das Becken	havza	-	+	+	-	-	-	+	-	-	+
das Becken	havuz	-	+	-	+	-	-	+	-	-	+

Tablo 2 Imhasly (1986: 87) ve Wagner (2013)'den uyarlanmıştır.

Yukarıdaki tabloyu oluştururken yapılan çalışmada, mevcut iki dilli sözlüklerde diğer dilde karşılık olarak sunulan seçeneklerin maalesef hatalı ve özensiz olduğu görülmüştür. Buna bir de sözlüklerin birbirlerinden alıntı yapma geleneği eklenince hatalar zinciri devam etmekte ve çevirmenin işi daha da zorlaşmaktadır. Bu eksikleri

değişik üstsözlükbirimler için örnekleme mümkündür. Buradan sözlüklere güvenilmez anlamı çıkarılmamalıdır, ancak eksiklerin olduğu aşikârdır. Bu çözümleme coğrafya alanında kullanılmak amacıyla yapılacak olursa, bu takdirde daha detaylı çalışmak gerekecektir.

Çalışmalar genellikle dizisel bağıntı ve benzerlik temelinde eşanlı ve karşıt anlamlı kelimeler sözlüklerinden yararlanarak yapılmaktadır. Yabancı dillerde bu alanlarda kapsamlı sözlükler bulunduğu halde Türkçede maalesef akademik düzeyde sözlük yoktur, mevcut sözlükler ilköğretim düzeyinde kalmaktadır.

Literatürde en yaygın örneklerden biri de “sterben” (ölmek) fiilidir. “Ölmek” fiili nötr bir ifadeyken, örneğin ölüm nedenine bağlı olarak kazandığı anlambirimcikler bakımından farklılık gösterir:

yiyeceksizlikten ölmek:	verhungern – açlıktan ölmek
susuzluktan ölmek:	verdursten – susuzluktan ölmek
havasızlıktan ölmek:	ersticken – boğulmak
su yutarak (denizde vs.) ölmek:	ertrinken – suda boğulmak
kansız kalarak ölmek:	verbluten – kan kaybından ölmek
soğuk nedeniyle ölmek:	erfrieren – donarak ölmek, donmak
ateş nedeniyle ölmek:	verbrennen – yanarak ölmek, yanmak

Bu ayrımın yanı sıra deyimleşmiş ve mecazi anlamda söylemler olduğu gibi özel anlam nüansları taşıyan ifadeler de mevcuttur.

Nötr olanlar:

sterben (ölmek), eingehen (hayvanlar ve bitkiler için), verenden (can vermek)

Ölüm nedeni ön planda olanlar:

fallen (şehit düşmek), zugrunde gehen (acı çekerek => mahvolmak), erliegen (hastalık yüzünden ölmek), umkommen (bir nedenle hayatını kaybetmek), verhungern, erfrieren... gibi yukarıdaki fiiller.

Özel anlam nüansları taşıyanlar:

verrecken (kaba ifade - gebermek, zıbarmak), heimgehen (kelime anlamı: eve dönmek => vefat etmek), hinübergehen (öteye geçmek => öteki dünyaya göç etmek), entschlafen (uykuya dalmak => ebedi uykuya dalmak), einschlummern (schlummern; uyuklamak => ebedi uykuya dalmak, uykuda ölmek), ableben (yaşantının bitmesi => vefat etmek, hayata gözlerini kapamak), erloschen (silinip sönüp gitmek => hayatını kaybetmek), verröcheln (röcheln: hırıltı çıkarmak => hırıltılar çıkararak ölmek), abkratzen (kratzen: tırmalamak, kazımak... => kaba ifade - gebermek)

Deyimleşmiş ifadeler:

“Radieschen von unten betrachten”; turpları yer altından seyretmek => benzer bir ifade: tahtalıköye gitmek

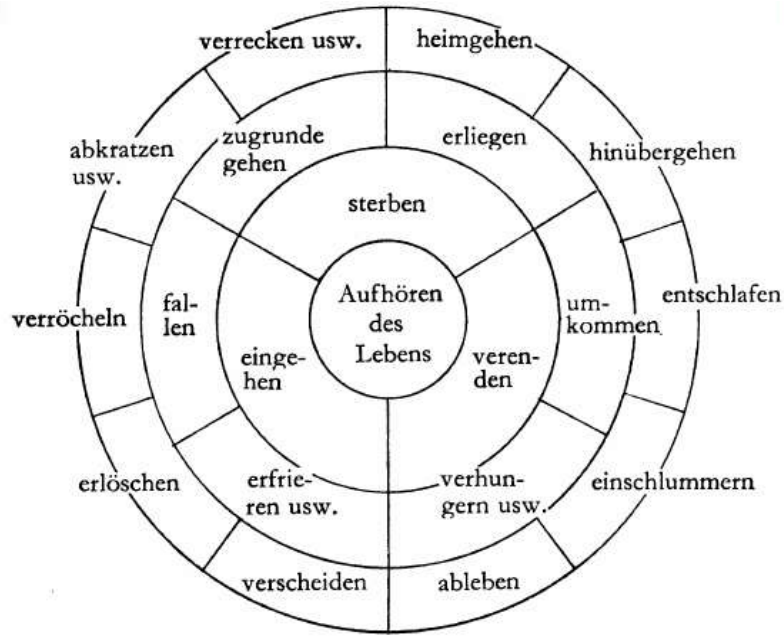
“Ins Gras beißen”; çimleri ısırarak; askerlerin ve savaşçıların ölüm tarzı (attan vs. vurulup düşerek) için kullanılır. Kaba ve konuşma diline ait bir tabirdir. Antik Devre; Homeros’un “İlyada” adlı eserine dayanmaktadır.

“Die letzte Reise antreten”; son yolculuğa çıkmak.

“Aus der Welt scheiden”; hayata/dünyaya veda etmek.

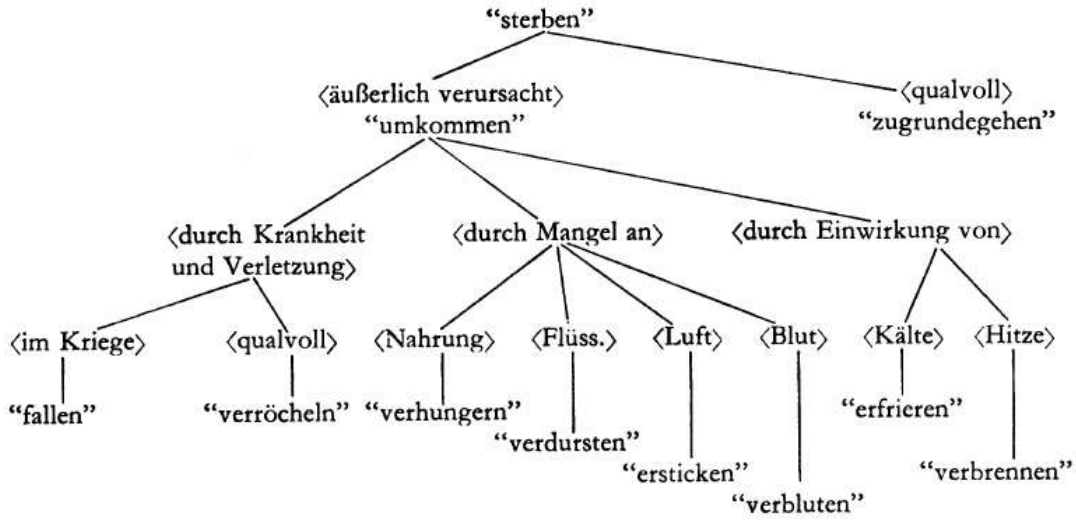
“Den Löffel abgeben”; kaşığı bırakmak; eski dönemlerde herkesin kendine ait belinde taşıdığı kaşığı olmuştur. Kişi ölünce bu kaşık kendisinden alınmıştır.

Yukarıda “ölmek” fiili için tespit edilen bağıntılar Weisgerber (1953: 141) tarafından aşağıdaki gibi gösterilmiştir:

Şekil 1: ”Hayatın sona ermesi”

Daha sonra K. Baumgärtner (1967: 172) “ölmek” sözlüksel alanını hiyerarşik yapının da görülebildiği bir başka yöntemle; şema halinde aşağıdaki gibi göstermiştir:

Şekil 2:

Şekil 2’de “umkommen” (hayatını kaybetmek) dış etkenlere bağlı olarak ölmeyi ifade ettiğinden, bir alt hiyerarşide ölüm nedenlerine göre tanımlama yapılmıştır; hastalık ve yaralanma (Krankheit und Verletzung), hayati bir ihtiyacın noksanlığı (Mangel) ve dış etkenler. Bunların neler olduğu yine bir alt hiyerarşide detaylandırılmıştır.

Sözlüksel Alan Teorisi ve Çeviri Eğitimi

Öğrenciler çeviri eğitiminden önce yabancı dil eğitimi almaktadırlar. Başlangıçta daha kapsamlı ve geniş kullanımlı sözcükleri öğrenseler de seviyeleri yükseldikçe kelime hazinelerinin de genişlemesi ve daha özel kullanım alanlı kelimeleri öğrenmeleri gereklidir. Orta seviyenin üstünde dil edinimine sahip kişilerin hedef dildeki tek dilli sözlükleri kullanmaları, bu kelimelerin nerede ve nasıl kullanıldıklarını öğrenmeleri bakımından önemlidir. Mütercim Tercümanlık Bölümlerine gelen öğrencilerin dil edinimleri bölümlerde de devam eder. Öğrencilerin eş anlamlı ve karşıt anlamlı kelime sözlüklerini de tanımaları gerekir. Öğrencilerle yapılan çalışmalarda sözlüksel alan yöntemleri uygulanırsa, benzer anlamda birçok sözcüğü karşılaştırarak öğrenmeleri mümkün olacaktır. Anadillerinde alışık oldukları düşünme sisteminin sonucu olan bu sözlüksel alanların değişik dillerde ve kültürlerde farklı olduğunun farkına vararak çeviri esnasında sözcük seçimlerini daha yerinde yapabileceklerdir. İlk aşamada kendi dillerindeki ayrımları erek dilde arayacak, fakat daha sonra diğer dilde olan ancak kendi dillerinde olmayan ayrımları göreceklerdir. Sözlüksel alan sadece tanımlandığı dil içerisinde geçerli olduğundan her dil için ayrı ayrı oluşturulması gerekir. İnsanlar dünyaya dair genel bilgi ve tecrübeleri ile yabancı dildeki farklı bakış açısını ve yorumu anlayabilir. Örneğin Almanca ve Türkçe için ayrı ayrı yapılan sözlüksel alan çalışmaları birbirleriyle karşılaştırılarak, hangi sözcüğün hangi sözcükle karşılanabileceği ve ne kadar örtüşüp örtüşmediği görülecektir. Sözlüksel alan bilgisi yetersiz olan bir çevirmen daha geniş kapsamlı bir sözcüğü (üst hiyerarşiden bkz. şekil 2) seçerek anlam nüansını yok edeceğinden belki de hatalı bir çeviri yapacaktır. Bazen yanlış seçim sonucunda çeviriye orijinalde olmayan anlamların da katılması söz konusu olabilir. Bir sözcüğün diğer dilde olmama durumunda ise o sözlüksel alandaki hiyerarşide üstte bulunan

sözcük betimlenerek kullanılabilir. Alan bilgisi sözlük çalışmalarında çevirmenlerin doğru seçimi yapmalarına yardımcı olabilir. Bazı kelimelerin, özellikle de *ödinçlemelerin*, aynı gibi görünseler de kullanımlarının farklı olduğu konusunda farkındalık yaratılmalıdır. Örneğin “randevu” sözcüğü Türkçede kişi ve kuruluşlardan (doktor, hastane gibi) randevu almak için kullanılsa da Almancada böyle bir kullanımı yoktur.

Kelime hazinesindeki sözcükleri birbirinden farklı kılan *karşıtlık ilişkisi*, dil ediniminde önemlidir ve sözlüksel alanları belirlemektedir. Yazılı veya sözlü iletişime geçildiğinde *langue* düzeyinde var olan imkânlar, *parole* düzeyinde içinde bulunan duruma uygun olarak kullanılır. İşte bu noktada dilin sentaks özellikleri *dizimsel bağıntı* olarak önem kazanır. *Dizimsel temas* bize her kelimenin belli bir kullanım alanı olduğunu gösterir. “Schwarz” siyah, “stark” güçlü anlamındadır; “schwarzer Tee” siyah çay, “schwarzer Kaffee” ise sütsüz sade kahve, “schwarzes Brot” esmer ekmek; “starker Tee” demli çay, “starker Kaffee” sert kahve demektir. “Starker Mann” güçlü kuvvetli adam için kullanılırken “stark gebaute Person” kişinin kilolu olduğunun kibarca ifade edilmiştir. “Schwarz arbeiten” kaçak çalışmaktır. Sözcükler gerçek anlamlarını kullandıkları durum ve metin içerisinde kazanırlar. Wittgenstein “imlerde dilegelmeyeni, uygulamaları gösterir. İmlerin yuttuğunu, uygulamaları dışavurur”, der (2001: 32). *Dizimsel temas* için farklı bir örnek; aynı sözlüksel alana ait iki sıfatın aynı cümlede kullanılmasıdır. Bu durum verilmek istenen mesajın özel bir anlama sahip olduğunu gösterir. Almancadaki deterjan sloganında “Ariel wäscht nicht nur sauber, sondern rein” cümlesinde “sauber” (temiz) ve “rein” (temiz) sözcükleri aynı sözlüksel alana aittir ve burada pekiştirme amacıyla bir arada kullanılmıştır. Nitekim bu slogan “Ariel ile çamaşırlarınız tertemiz” olarak çevrilmiştir. Şüphesiz ki, sloganların çevirisi başlı başına ayrı bir araştırma konusudur.

Farklı kültürlerde akrabalık ilişkileri o kültüre ve dile has bir şekilde ifade edilir. Bunun sebebi çok tartışılan bir konudur. O kültürdeki sosyal ilişkiler ve miras paylaşım sistemi nedenler arasında sayılabilir. Aşağıdaki tablo akrabalık kavramlarının ne kadar farklı olduğunu göstermektedir. Tablo 3’e bakıldığında Almancadaki “Schwager” ve “Schwägerin” sözcüklerinin Türkçedeki karşılıklarının çok detaylı olduğu görülmektedir.

Bir başka dilden örnek vermek gerekirse; Türkçedeki “anneanne” ve “babaanne” ayrımı Norveçcede dedeler için de vardır; “morfar” (annenin babası) ve “farfar” (babanın babası). Çevirmen burada bu ayrıntının çevirinin anlaşılabilirliği açısından ne kadar önemli olduğuna kendisi karar verecektir. Zaten metin bağlamından kimin kastedildiği anlaşılıyorsa, böyle bir durumda bu içeriği erek metinde ayrıca dile getirmek gereksiz olabilir.

anlam- birimcikler	kan bağı	aynı nesil	yaşça büyük	bayan	anne tarafı	kayın akraba	kocanın eşinin kardeşi	kadının eşinin kardeşi	amcanın veya dayının eşi	kız kardlerin eşleri	erkek kardlerin eşleri	kocanın kız kardeşi	kadının akrabal. eşleri	kardeşin eşi
<i>Bruder</i> erkek kardeş abi	+	+	-	-										
<i>Schwester</i> kız kardeş abla	+	+		+										
<i>Geschwister</i> kardeş	+	+												
<i>Onkel</i> amca dayı	+			-	-									
<i>Tante</i> hala teyze	+			+	-									
<i>Cousin</i> <i>Cousine</i> kuzen	+	+		-										
<i>Neffe</i> <i>Nichte</i> yeğen	+			-										
<i>Großvater, Opa</i> büyükbaba, dede	+		+	-										
<i>Großmutter, Oma</i> büyükanne, nine anneanne babaanne	+		+	+										
<i>Schwager</i> bacanak enişte kayınbirader	-			-		+				+			+	+
<i>Schwägerin</i> baldız elti görümce yenge	-			+		+	+					+		+

Şekil 3: Almanca ve Türkçedeki akrabalık ilişkilerini ifade eden kavramların karşılaştırılması.

Çevirmen kaynak dildeki orijinal metni tutarlılık açısından da incelemelidir. Stolze'ye göre bir metnin özgün mesajı sadece ve sadece tutarlı bir metinle sağlanabilir (2011: 253). Çevirmen kaynak metinde o kültüre has sözlüksel alanlar tespit ettiğinde, erek dilde *anlamsal izotopiyi* (yerdeşlik) sağlamak için, bu sözlüksel alanlara eşdeğer karşılıklar aramalıdır. *Sözlüksel alan, metin tutarlılığı ve izotopi* kavramları birbirlerini tamamlarlar ve esasen sözlüksel alan özel bir izotopidir. Anlam izotopisinin sağlanmasında anlambirimcikler önemlidir. Bir metni oluşturan cümlelerin anlamsal bağlantıları izotopi ile anlaşılır hale gelir. Çeviride sözlüksel birimlerin aktarılmasının

sözdizimine göre önceliği vardır. Kaynak metnin yanlış anlaşılması kısmen anlaşılmasız çevirilere yol açabilir. Sözlüksel alan ve eşanlamlılık metnin tamamına bilinçli olarak uygulanırsa bu tip hataların önüne geçilebilir (Stolze 2011: 253). Anlam izotopisi ard arda sıralanmış cümleleri metin yapan, metin tutarlılığı ve uyumluluğu arasında yer alan önemli bir unsurdur.

Sonuç

Sözlüksel Alan Teorisi dile olan yaklaşımı etkilediğinden, dil ediniminde ve dolayısıyla çeviride faydalı olabilir. Bu uygulamalar yaygın bir hale getirilirse öğrenciler daha bilinçli sözlük kullanacaklardır. Sözlüksel alan uygulamaları, anlamları çözümlemeye araç olarak kullanıldığında, bir sözcüğün o dilin sistemi içerisindeki yerini açıkça gösterecektir. Böylece kelime hazinesinin sistematik olarak edinimini sağlayabilir. Kaynak metnin sözlüksel alan açısından incelenmesi tutarlı bir metin oluşturmada büyük fayda sağlayacaktır. Amaç metin düzeyinde okuduklarını sorgulayan, düşünceleri irdeleyen ve araştırmacı kişilikli çevirmenler yetiştirmektir. Bu hassasiyeti kazanan bir çevirmen bunu alışkanlık haline getireceğinden çalışmalarında daha dikkatli olacak ve kaliteli çeviriler ortaya çıkaracaktır.

Kaynakça

- Bally, Charles** (1940). *L'arbitraire du signe. Valeur et signification*. İçinde: *Français Moderne* 8, 193-206.
- Baumgärtner, Klaus** (1967). *Die Struktur des Bedeutungsfeldes*. İçinde: IDS (Ed.): *Satz und Wort im heutigen Deutsch. Probleme und Ergebnisse neuerer Forschung*. Düsseldorf: Schwann, 165-197.
- Best, Joanna** (2002). *Die Bedeutung der grundsprachlichen Kompetenz in der Übersetzer- und Dolmetscherausbildung*. İçinde: Best, Joanna/ Sylvia Kalina (Ed.): *Übersetzen und Dolmetschen*, Stuttgart: UTB, 123-133.
- Betz, Werner** (1953). *Zur Überprüfung des Feldbegriffes*. İçinde: *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*. 71. Bd., 1.2. Halbband, 189-198.
- Coseriu, Eugenio** (1970). *Die lexematischen Strukturen. Einführung in die strukturelle Betrachtung des Wortschatzes*, E. Coseriu (Ed.), Tübingen Narr, 105-124.
- Gabka, Kurt** (1967). *Theorien zur Darstellung eines Wortschatzes. Mit einer Kritik der Wortfeldtheorie*. Halle (Saale). Linguistische Studien.
- Geckeler, Horst** (1971). *Strukturelle Semantik und Wortfeldtheorie*. München: Fink Verlag.
- Gross, Harro** (1988). *Einführung in die germanistische Linguistik*. München: Iudicium Verlag.
- Humboldt, Wilhelm von** (1969). *Gesammelte Schriften, Bd. III. Schriften zur Sprachphilosophie*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Imhasly, Bernard / Bernhard Marfurt / Paul Portmann** (1986). *Konzepte der Linguistik. Eine Einführung*. Wiesbaden: Aula Verlag.
- Ipsen, Günther** (1932). *Der neue Sprachbegriff*. İçinde: Schmidt, Lothar (Ed.) (1973): *Wortfeldforschung. Zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Kalverkämper, Hartwig** (1980). *Das Wortfeld der Fachlichkeit im Französischen. Ein Beitrag der Wortfeldforschung zur Methodologie der Fachsprachenlinguistik*. İçinde: Schützeichel, R.: *Sprachwissenschaft, Cilt 5*, Heidelberg: Universitätsverlag, 415-496.

- Kalverkämper, Hartwig** (2008). *Das syntaktisierte Wortfeld - ein Indiz für Fachlichkeit im Text*. İçinde: Krings, Hans P. (Ed.): *Sprachenvielfalt im Kontext von Fachkommunikation, Übersetzungen und Fremdsprachenunterricht*. Berlin: Frank & Timme, 197-207.
- Kandler, Günther** (1959). Die "Lücke" im sprachlichen Weltbild. İçinde: Schmidt, L. (Ed.) (1973): *Wortfeldforschung. Zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 350-370.
- Kıran, Zeynel / Ayşe (Eziler) Kıran** (2010). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin
- Kutschera, Franz** (1973). *Eine logische Analyse des sprachwissenschaftlichen Feldbegriffs*. Studia Leibnitiana - Sonderheft (3), 71-84.
- Özbent, Sueda** (2011). *Dil-Kültür-Çeviri Üçgeninde Çevirmen*. I. Uluslararası Çeviribilim ve Terimbilim Kurultayı. Kırıkkale Üniversitesi, 398-405.
- Öztoğat, Erdim** (1990). *Anlam Çözümlemesi: Temel Fransızca'da "Duygu" Sözlüksel Alanı*. <http://www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/dilbilim/article/view/17822/17077> (Erişim: 15. 7. 2013).
- Porzig, Walter** (1934). *Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen*. İçinde: Schmidt, Lothar (Ed.) (1973): *Wortfeldforschung. Zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 78-103.
- Saussure, Ferdinand de/ Charles Bally** (Ed.) (1967). *Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft*. Berlin: de Gruyter.
- Stolze, Radegundis** (2011): *Übersetzungstheorien. Eine Einführung*. Tübingen: Narr Verlag.
- Trier, Jost** (1931). *Über Wort- und Begriffsfelder*. İçinde: Schmidt, Lothar (Ed.) (1973): *Wortfeldforschung. Zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1-38.
- Trier, Jost** (1934). *Das sprachliche Feld. Eine Auseinandersetzung*. İçinde: Schmidt, Lothar (Ed.) (1973): *Wortfeldforschung. Zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 129-161.
- Trier, Jost** (1968). *Altes und Neues vom sprachlichen Feld*. İçinde: Schmidt, Lothar (Ed.) (1973): *Wortfeldforschung. Zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 453-464.
- Vardar, Berke** (Ed.) (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Wagner, Karl Heinz** (2013). *Einführung in die Semantik: Wortfelder* <http://www.fb10.uni-bremen.de/khwagner/semantik/pdf/Felder.pdf> (Erişim tarihi: 14. 8. 2013).
- Weisgerber, Leo** (1939). *Vom inhaltlichen Aufbau des deutschen Wortschatzes*. İçinde: Schmidt, Lothar (Ed.) (1973): *Wortfeldforschung. Zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 193-225.
- Weisgerber, Leo** (1951/52). *Zur innersprachlichen Umgrenzung der Wortfelder (veranstalten und stattfinden)*. İçinde: Schmidt, L. (Ed.): *Wortfeldforschung. Zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 278-287.
- Weisgerber, Leo** (1953). *Vom Weltbild der deutschen Sprache*. 1. Halbband. Düsseldorf: Schwann.
- Wittgenstein, Ludwig** (2001): *Tractatus logico-philosophicus*. Çeviren: Oruç Aruoba, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları Cogito 45.